

Tolegassos en època baiximperial (Viladamat)

Josep Casas^a, Josep M. Nolla^{a*}

^a Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria. Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona.

RESUM

Una revisió de les dades proporcionades per l'excavació de la vil·la romana de Tolegassos ha permès identificar la possible existència d'una modesta cabana tardoantiga, construïda després d'haver-se abandonat l'edifici d'època romana. Juntament amb altres troballes esporàdiques en el mateix jaciment o a la seva necròpolis, permet documentar millor l'ocupació del jaciment més d'un segle després del seu abandonament.

Paraules clau: Tolegassos, visigots, Vinya del Fuster, ceràmica tardana.

Tolegassos (Viladamat, Catalonia) in the later Roman Empire

ABSTRACT

A review of the data provided by the excavation in the Roman villa of Tolegassos, has identified the possible existence of a modest hut of late antiquity, built after the Roman building was abandoned. Along with other sporadic finds in the site or its necropolis, it allows us to better document the reoccupation of the site many years after its abandonment.

Keywords: Tolegassos, Visigoths, Vinya del Fuster, late pottery.

* Correspondència: Josep Casas Genover - Josep M. Nolla
E-mail: josep.casas@udg.edu - josep.nolla@udg.edu

Recepció: 13/02/2022 • Acceptació: 12/07/2022

DOI: 10.34810/20.8010.01.300

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos (AIEE), Figueres, vol. 53 (2022), pàg. 15-25

INTRODUCCIÓ

En una publicació ben recent (Nolla *et al.*, 2016, núm. 50, 350-351) es presentava l'ocupació baiximperial de Tolegassos (Viladamat) de la següent manera: després de tres generacions d'absolut abandonament de la vil·la, el lloc tornà a ser puntualment ocupat amb una funció notablement diferent que afectava principalment el sector septentrional del jaciment coincidint amb l'espai més enlairat on es concentrà la primera ocupació durant la baixa república. Calia destacar un llarguíssim mur de paret seca, de no massa entitat, obrat amb material constructiu d'aprofitament (que posaven a l'abast les ruïnes de l'edifici romà altimperial), bastit dins d'una rasa que perforava els nivells anteriors i que anava de llevant a ponent estenent-se fins més enllà dels límits reconeguts de la vil·la abandonada. El mur, dispost d'est a oest i amb una senzilla paret que s'hi adossava perpendicularment en direcció nord, quasi a l'extrem est de la zona excavada, anava més enllà dels límits de la cala. S'hi adossaven dos basaments quadrats que potser definien una porta,¹ com si fos la d'accés a un recinte que no fou definit del tot (fig. 2, 2122 i 2133). Aquella paret que delimitava l'espai es trobava al quadrant nord del jaciment circulant en bona part per damunt de l'antic camp de *dolia* de la vella explotació agrària.

Veient la planta general, i atès que a l'extrem est el mur perpendicular se'n va cap al nord, mentre que a la banda oest un altre mur va cap al sud (delimitant l'estructura que centra aquest estudi), no gosem proposar quina seria la part interior i exterior; menys encara tenint en compte dos altres factors: cap al nord, la finca veïna no ha estat mai excavada, i podria haver-hi la fi del recinte; vestigis de murs ben semblants es van localitzar a l'angle sud-est del jaciment que havien estat bastits sobre els fonaments de les antigues ruïnes. Portaven, però, una altra direcció, clarament diferent de qualsevol altra estructura fins ara identificada.

S'observava, a redós de la gran paret de tanca, una àrea ben definida, un estrat molt prim que calia posar en relació estratigràfica amb aquesta darrera fase d'ocupació. En aquell mateix moment, calgué, també, acabar d'omplir el farciment d'una sitja (UE 2088) i d'un pou, colgat vers el 200, que devien haver catxat i representaven un perill cert per a la circulació. Els materials recuperats, preferentment ceràmics, ho posen clarament de manifest. Per acabar, s'assenyalava un pou obert cap a l'angle sud-oest del jaciment que caldria posar en relació amb aquesta fase i que contenia, entre el material de l'abandonament, material tardà. Altrament, un xic arreu s'havien recuperat 17 modestes monedes de bronze, tres Ae2, sis Ae3 i vuit Ae4, de Constantí, Constant, Constanci II, Magnenci i Valent, de diverses seques (Trèveris, *Lugdunum*, Roma, *Arelate*, *Tessalònica*,...) que contrastaven clarament amb les de la fase anterior amb una data final de cap al 275 (Casas i Soler, 2003, 271-287; Bouzas, 2019, 87-89).

1. També un seguit de forats de pal que s'hi podrien relacionar.

Figura 1. Situació de la vil·la de Tolegassos en el rerepaís emporità.

Per acabar recordem que al bell mig de l'antic pati de la vil·la fou recuperada una inhumació en fossa simple amb indicis d'una possible ofrena ceràmica (fig. 3). Era d'aquest moment? No és gens senzill de saber-ho. Recordem, però, que a l'antiga necròpolis de l'establiment, a la Vinya del Fuster, fou reconegut un enterrament amb objectes d'acompanyament que es datava amb tota seguretat de vers el 400 (Nolla, Casas i Soler, 2012, inhumació núm. 39, 146-149, fig. 141 i 143-144). Sempre –i sembla ben raonable–, l'hem considerat un enterrament associat a la darrera ocupació de Tolegassos (fig. 4). El cementiri era conegut i respectat malgrat les tres generacions escolades entre les últimes inhumacions de la fase altimperial i l'única del baix imperi. Si s'accepta aquesta suposició, no resultaria estrany que un altre enterrament s'hagués efectuat a l'àrea d'habitació i treball?

Es proposava una ocupació de curta durada, potser de poc menys d'una generació, i a partir del material recuperat, un abandonament definitiu del lloc de vers el 400. No havent-se recuperat ni zones de transformació i/o d'emmagatzematge de productes agrícoles i d'acord amb les característiques un pèl difuses de les estructures recuperades s'ha proposat una activitat ramadera que, altrament, lliga amb els fets generals del període en tot aquest territori (Nolla *et al.*, 2016, 140).

NOVES DADES

I, tanmateix, un repàs general de la documentació d'excavació (fitxes, planimetria, fotografies, inventaris de material) relativa a aquesta darrera fase d'ocupació del lloc, fa possible, a la llum de troballes més recents, observar un nou espai que n'hauria format part.

Durant l'excavació del magatzem de *dolia* es va localitzar, a la zona delimitada pel mur nord de l'edifici 1 i del llarg mur de poca entitat (tardà, *supra*), que travessava el jaciment de llevant a ponent, un espai de forma irregular, més aviat el·líptic, quasi rectangular, amb una estratigrafia i composició peculiar. En aquells moments, mancats d'altres elements de referència, fou interpretat com una petita depressió que s'hauria anat formant en el decurs dels anys, una vegada abandonada la vil·la, i que en un moment determinat fou anivellada amb aportacions posteriors, restes d'enderroc de teulades, terres cendroses, etc. Era, en aquell moment, una explicació acceptable (Casas i Soler, 2003, 199 i 229).

Descobertes més recents en altres jaciments, incloent-hi l'assentament tardà o d'època del domini visigot del Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla *et al.*, 2016, núm. 51, 351-352; Nolla, Casas i Prat, 2018, 53-83; Prat, 2020, 107-173), quasi a tocar, ens fan adonar que potser allò trobat a Tolegassos no era una simple depressió natural farcida per anivellar una zona de reocupació que s'ha datat a la segona meitat avançada del segle IV (i potser una mica més ençà), sinó els vestigis d'una senzilla estructura que formava part d'aquesta darrera ocupació. Ja s'ha vist que, en moltes ocasions, vil·les abandonades decennis o potser un segle abans, foren reocupades de manera esporàdica durant els segles V o VI; sovint amb la instal·lació d'una modesta cabana que de vegades aprofitava estructures preexistents (exemples a Casas, Nolla i Prat, 2021). Tot sembla assenyalar que ens trobem davant d'un d'aquests casos i val la pena analitzar-lo amb més detall i amb una nova visió de les coses.

Com eren les restes posades al descobert? D'entrada, era una àrea situada entre els dos murs que hem assenyalat abans i un tercer mur, a l'oest, que durant la fase altimperial tancava el recinte per aquella banda, configurant un espai rectangular. L'estratigrafia compresa dins aquesta àrea delimitada tenia, en planta, una forma lleugerament el·líptica irregular (fig. 5). Potser perquè són les restes de l'àrea central de la possible cabana, on es concentrava l'activitat i on es van acumular els nivells que per la textura i coloració eren més visibles i, per altra banda, perquè no van quedar tan malmeses com les que podia haver-hi als costats oest i est, degradats a causa de la poca profunditat en la qual trobem el sòl geològic. Sota el nivell superficial, d'una trentena de centímetres de potència, va aparèixer un estrat que creïem que era el d'enderroc de la teulada de l'edifici romà annex, ja que estava format per fragments de *tegulae* trencades i esmicolades, ocupant tota la zona (UE 2190) paral·lela al mur de l'edifici principal de la vil·la romana, però coincidint amb el perímetre o l'àrea ocupada per allò que proposem identificar amb una cabana.

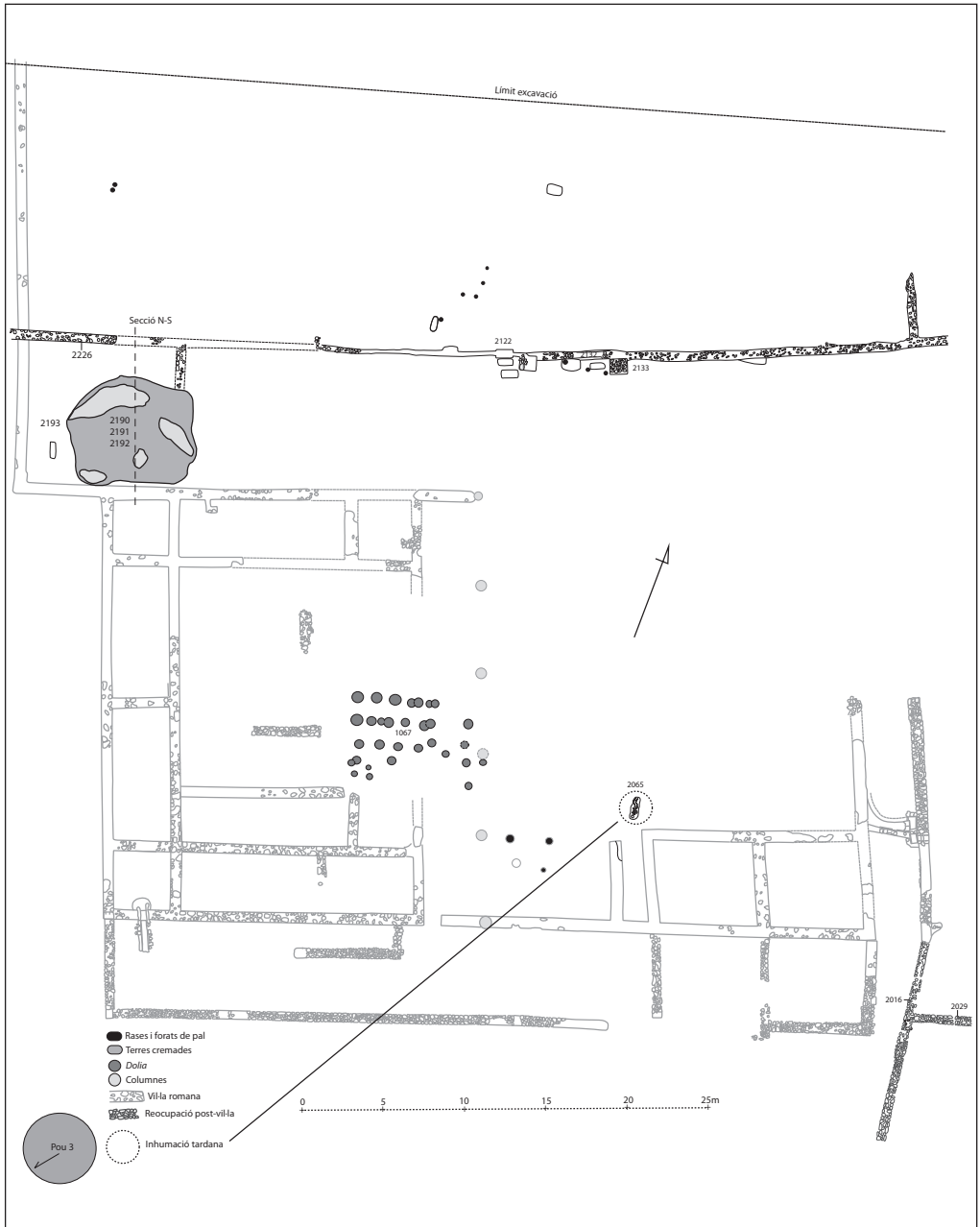

Figura 2. Planta general del jaciment, amb la localització de la sepultura tardana, al centre, i el fons de cabana tardoantiga a la part superior esquerra.

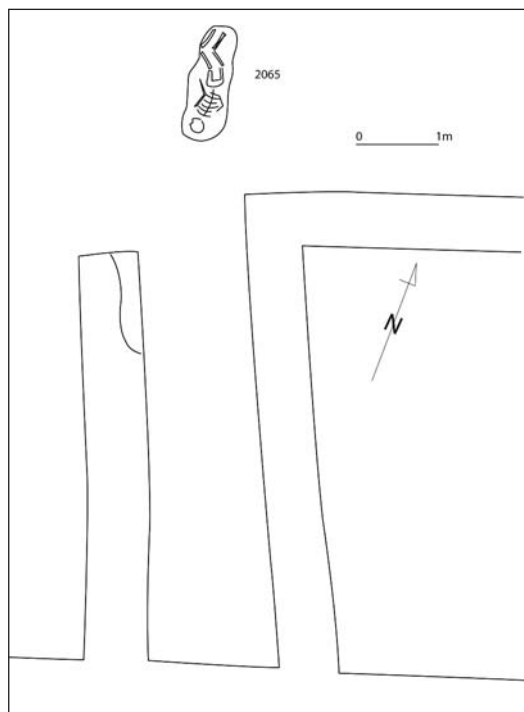

Figura 3. Planta de detall i situació de la sepultura tardana al mig del pati de Tolegassos.

La seva descripció, agafada de la fitxa d'excavació que s'omplia mentre s'anava excavant, és la següent: *enderroc de tegulae, argamassa i pedres, amb força ceràmica, situat a l'oest del pati de dolia del sector 1 (nord de l'edifici 1), i s'interpretava com enderroc final de la vil·la. Pot provenir de l'edifici núm. 1 (poc probable), d'un cobert situat al costat de l'edifici. Però no hi ha restes de basament del cobert ni forats de pal.* Aquest estrat recobria directament el que consideràvem d'anivellament del sector (UE 2191) i, al mateix temps, farcia una antiga rasa irregular oberta al sòl natural, que potser havia estat un antic desguàs provenint del centre del pati de *dolia* (UE 2193 i 2194). Físicament i cronològicament, els estrats 2190, 2191 i 2193/2194 són un de sol, amb textures una mica diferents, separats per qüestions metodològiques a l'hora d'excavar, però amb fragments de ceràmica pertanyents als mateixos vasos procedents d'un i altre. Aquest segon estrat, el 2191, es va dipositar de manera intencionada, potser per anivellar, però durant el període d'ocupació va anar prenent gruix, fins a confondre's amb el superior, 2190.

Agafem una vegada més la descripció de la fitxa d'excavació, que reflecteix fidelment allò que vàiem mentre excavàvem: *estrat de terres fosques, vermelloses, a vegades amb franges grogues i dures, amb poca ceràmica, força pla i anivellant el pati de dolia per la banda sud-oest. Semblen les restes d'un paviment de terra del pati, amb barreges de terra groga procedent dels murs de tàpia.*

És difícil determinar amb precisió les mides de la cabana, ja que els entorns semblen haver-se deteriorat amb el pas dels segles i l'erosió (natural o pel conreu del camp), que s'ha anat produint en aquell sector. Si agafem estrictament l'àrea ocupada pels estrats clarament diferenciats de la resta, amb una textura concreta i ben individualitzada, ens trobem amb una taca de forma irregular, més aviat quadrada o el·lipsoide, de 8 m de costat, tant d'est a oest com de nord a sud. En canvi, si considerem que en realitat aquesta seria la part central conservada d'un àmbit més gran, erosionat, delimitat en part pels murs més antics, de la vil·la, i aquells altres obrats després del seu abandonament, que ja hem descrit abans (UE 2226), ens marca una superfície quadrada de 10 m per 10 m, incloent-hi l'amplada dels murs (en tot cas entre 64 i 100 m²).

Com era l'aspecte general? Quin era el seu paviment? No ho sabem, perquè no n'han quedat restes, a part dels murs que configuraven (suposem), l'àmbit. Pel que fa al terra, el que podríem considerar sòl de circulació, és possible que, o bé hagi desaparegut, si es trobava més amunt del primer estrat excavat, o que en realitat els successius nivells de circulació s'haguessin anat formant de manera continuada i imperceptible, pel trànsit continu, i, per tant, es tractaria dels estrats associats a l'àmbit (de dalt a baix, el 2190, 2191 i 2192); com a mínim, el primer d'ells, situat a la cota superior, perquè és el que va quedar recobert per fragments de *tegulae* quan es degué abandonar per sempre més el lloc. Podrien ser teules de la coberta de la cabana, aprofitades, una vegada triades les senceres, de les restes de la vil·la romana abandonada. Mai podrem donar una resposta clara a aquestes qüestions.

Quina fou la funció d'aquesta cabana tan senzilla? No és fàcil de respondre. Nogensmenys, per les dimensions i per la inexistència d'elements complementaris (una llar, per exemple, i manca completa de fonaments i sòcols de pedruscall) ens fa pensar més en un petit magatzem complementari que en cap altra cosa. Cercaríem l'espai d'hàbitat, potser puntual, en les estructures identificades al sud-est del jaciment que, recordem-ho, eren de més entitat, amb sòcols de pedra seca i obrades sobre estructures altimperials abandonades de temps.

LA CULTURA MATERIAL ASSOCIADA

Val la pena, pensem, tornar novament sobre aquells objectes, preferentment ceràmics i numismàtics, que s'associen a aquest moment per veure si podem afinar les cronologies d'ocupació i treure altres conseqüències interessants. Seran, no cal dir-ho, unes consideracions generals. Pel detall convé anar a la monografia corresponent (Casas i Soler, 2003, 229-237).

Entre la ceràmica que ens interessa perquè ens situa clarament més enllà de l'abandonament de la vil·la vers el 270-275, cal considerar la TSA D i TSA C i *Lucente*.

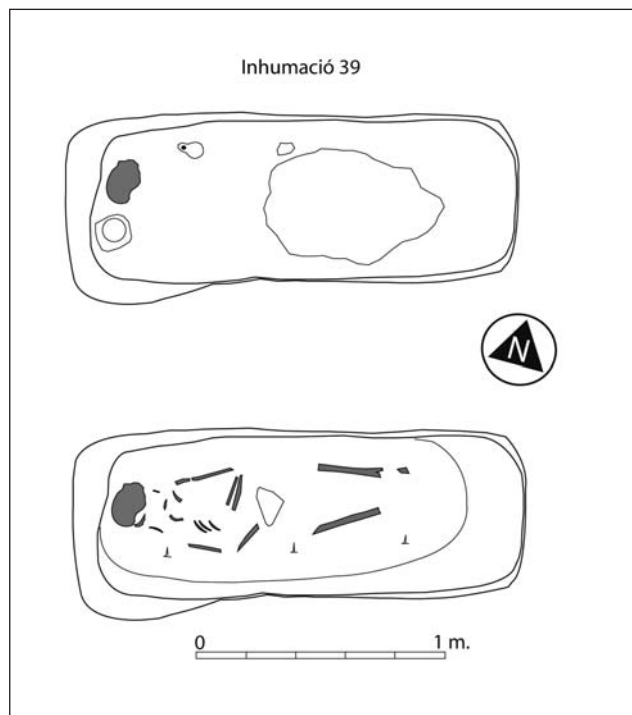

Figura 4. Sepultura tardana núm. 39 de la necròpolis de la Vinya del Fuster, associada a la vil·la de Tolegassos.

D'unes i altres, com veurem, n'hi ha una mostra representativa.

La producció de la vall del Roine començà a arribar molt a la darrerria del segle III i, sobretot, és ben representada durant la quarta centúria (Aicart, Llinàs i Sagrera, 1991). La trobem un xic en tots els estrats tardans i sempre amb la forma Lamboglia 1/3 (1/3b i c, preferentment), una escudella prou gran i profunda, de llavi anular, sovint decorada a la part exterior a rodeta, a la *barbotina* i pintura blanca.

Les produccions africanes més tardanes també són ben representades, amb nombrosos fragments i algunes formes: la Hayes 58B, 59B, 60, 67 i 91. Un plat informe mostra el fons intern decorat amb cercles impresos (estil A(II) o A(III)).

No hi ha, en canvi, cap àmfora representativa del baix imperi ni cap ceràmica comuna si deixem de banda una bella gerreta pintada, pràcticament sencera. És un producte forà i rar, potser del *territorium* de *Tarraco* amb cronologies avançades del segle IV i V (Casas i Soler, 2003, 235, fig. 159 i 160). Convé comentar, també, la localització d'un plat difícil d'assimilar a una producció determinada que, amb dubtes, es posava en relació amb les produccions de DSP de la Narbonesa (Casas i Soler, 2003, 231, fig. 156,1). Això no obstant, ha de quedar clar que, si existís aquesta relació, no només seria indirecta, sinó

difícil de provar. Afegim-hi les 17 monedes encunyades dins del segle IV, de Constantí a Valent. Cal però, fer-ne un cas relatiu des del punt de vista cronològic atesa la llarga durada d'aquell numerari. És un bon *terminus post quem* però no pas *ante quem*.

Si deixem de banda la forma Hayes 91 de la TSA D, amb una cronologia de segle V avançat, un morter, totes les altres són plats i corresponen a algunes de les formes més antigues de la producció, ben representades al llarg de la quarta centúria i d'un xic més enllà.

A quines consideracions ens porta aquest material (i el conjunt de les troballes)? Primerament, cal assumir una degradació de les unitats estratigràfiques associades a aquest darrer moment d'ocupació del lloc afectades per l'activitat agrícola

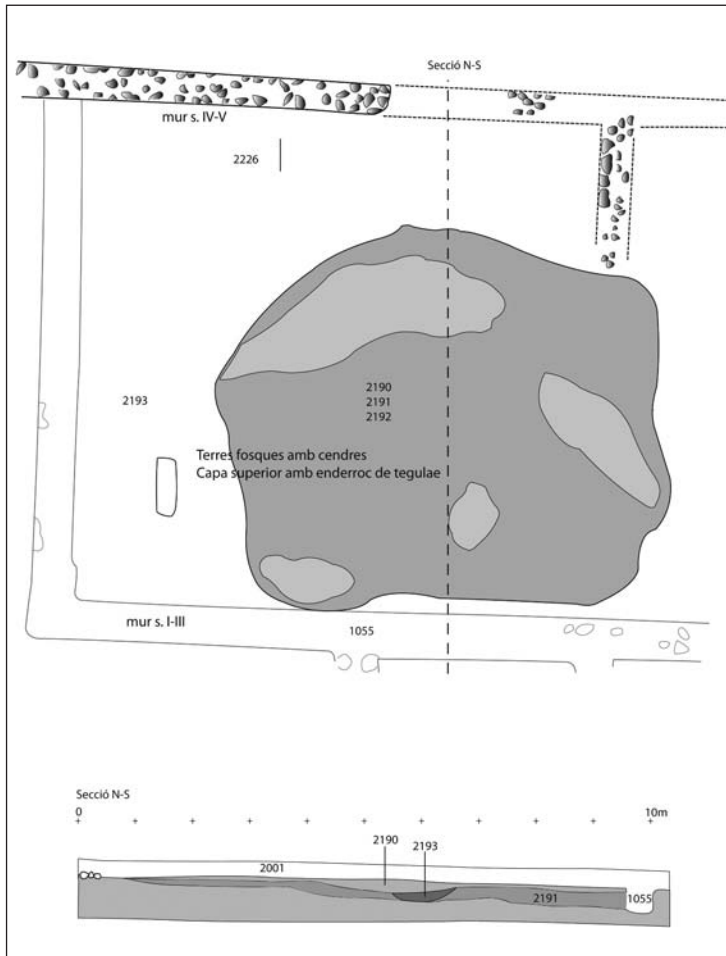

Figura 5. Planta i seccions de la cabana tardana en un angle del pati de la vil·la altimperial.

continuada. La poca profunditat no les protegia excessivament. En segon lloc, les característiques d'allò recuperat, tan específiques, aporten dades potser indirectes, però que convé considerar. La ceràmica fina de taula era limitada a productes d'importació, gal·les (*Lucente*) i africanes (*TSA C i D*), i es reduïa a escudelles profundes o a grans plats plans (*supra*). Altres peces són més difícils de rastrejar (gots, gerres, olles, cassoles...), atesa la similitud d'aquests productes amb els propis del segle III. Ens sembla, també, digne d'esment, la pràctica inexistència d'àmfores. Assenyalem, també, el nombre, reduït, d'individus que no només s'explica per l'activitat agrícola posterior.

Aquests indicis ens porten a imaginar una ocupació molt subtil, amb poca presència humana, limitada majoritàriament a una o, potser millor, dues persones i dedicada a la ramaderia. Tot allò que necessitaven i no obtenien al mateix jaciment aniria arribant de fora i, per tant, no hauria deixat indicis detectables.

Pel que fa a la cronologia, cal refermar, amb algun matís, la que s'ha anat proposant d'ençà les primeres publicacions, amb un moment inicial potser un xic més antic (segon quart del segle IV?) i un moment final entorn del 400 o molt poc després. El morter en D (Hayes 91), l'única peça cronològicament estranya, s'hauria de considerar conseqüència d'alguna freqüentació posterior d'índole desconeguda.

Així doncs, aquella petita cabana obrada en la immediatesa del gran mur de tanca que limitava l'espai d'aquell corral, tan senzilla, prefiguraria construccions posteriors que van substituir, en aquest territori, els grans establiments rurals de tradició romana que comencem a documentar, aquí i un xic arreu, a partir, sobretot, de la segona meitat del segle V (Casas, Nolla i Prat, 2021).

BIBLIOGRAFIA

- AICARD, F.; LLINÀS, J.; SAGRERA, J., "Primera aproximació a la difusió de la *Terra Sigillata Lucente* al nord-est de Catalunya", *Cypsela IX*, (1991), Girona, 197-207.
- BOUZAS, M., *La circulació de moneda baix imperial a les ciutats de Girona i Empúries durant el baix imperi romà*, Tesi doctoral, Universitat de Girona (87-89), 2019.
- CASAS, J.; SOLER, V., *La villa de Tolegassos. Una explotación agrícola de época romana en el territorio de Ampurias*, Oxford (BAR International Series 1101), 2003.
- NOLLA, J.M.; CASAS, J.; SOLER, V., *Post mortem. La Vinya del Fuster: l'espai funerari de la uilla de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)*, Girona, 2012.
- CASAS, J.; NOLLA, J.M.; PRAT, M., "Després de les vil·les. Establiments rurals de l'antiguitat tardana i alta edat mitjana al nord-est de Catalunya. Anàlisi de conjunt", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LXII, (2021), Girona, 31-56.

- NOLLA, J.M.; CASAS, J.; PRAT, M., "El jaciment tardoantic del Camí de Sant Feliu de la Garriga (Viladamat, Alt Empordà)", *Empúries*, 57, (2018), Barcelona, 53-83.
- NOLLA, J.M.; BURCH, J.; PALAHI, J.; AMICH, N.; CANAL, E.; CASAS, J.; CASTANYER, P.; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; TREMOLEDA, J.; VIVÓ, D.; VIVO, J.; COSTA, A.; PRATS, M.; SIMON, J.; VARENNA, A., *Baix imperi i antiguitat tardana al sector nord-oriental de la província Tarraconensis. De l'adveniment de Dioclecià a la mort de Carlemany (284-814)*. Girona, 2016.
- PRAT, M., *L'emmagatzematge de cereals en sitges durant l'antiguitat tardana en els bisbats de Girona i Empúries*, Tesi doctoral, Universitat de Girona, 2020.